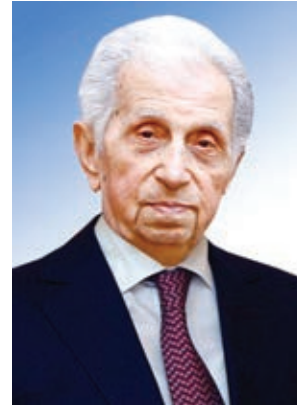

"Azərbaycan" qəzetinin tədqiqatçıları

Bu xalqın öyünüləsi, qürur duyulması tarixi Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı (SSRİ) adlı nəhəng imperiyanın ən böyük qorxularından biri oldu. Çünki Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (AXC) cəmi 23 ay hakimiyyətdə olsa da, xalqa müstəqillik şərbətini əbədi daddırmışdı. Azərbaycan xalqı azad ölkənin vətəndaşı olmaq səadətini yaşamışdı. Bu hissi, bu duyğunu unutdurmaq, yaddaşlardan silmək mümkünsüz idi. Odur ki, yeni hökuməti - bolşevik hökumətini yaşatmaq üçün ən zəruri tədbirlərin ən sərt şəkildə həyata keçirilməsinə başlandı.

Bolşeviklər Azərbaycanda hakimiyyəti ələ keçirdikləri ilk günlərdən çarəni Cümhuriyyət hökumətini quranları cəzalandırmaqda gördülər. Vətəni tərək etməyən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qurucularını həbs edirdilər. Onların əksəriyyətini ya sürgünə, ya da ölümə göndərdilər. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra ölkədən gedənlərdən də sui-qəsdə məruz qalanlar oldu. O mürəkkəb, ziddiyyətlərlə dolu zamanın burulğanından sağ-salamat çıxanlar isə müstəqilliyini, azadlığını itirmiş doğma Azərbaycanın, burada qalan yaxınlarının həsrəti ilə ömür sürdülər...

Xalqın milli mənlək şüurunun, milli özünüdərkinin, müstəqillik ideallarının oyanışına təkan verməməsi üçün Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tarixinin, eləcə də o demokratik, azad quruluşu gələcək üçün yaradan şəxsiyyətlər barədə doğru, dürüst, əhatəli məlumatlardan məhrum etdi.

Şərqi ilk demokratik respublikası - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti barədə məlumatların əks olunduğu materialları arxivlərdə toz basdı, solub-saraldı. Cümhuriyyət hökumətinin fəaliyyətinin ilk günü - 1918-ci il sentyabrın 15-də nəşrə başlayan "Azərbaycan" qəzeti də eyni aqibəti yaşadı. Çünki bu mətbu orqan yaşadı olduğu Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hakimiyyəti dövrünə yalnız şahidlik etməmişdi. Günbəgün, aybaay onun həyata keçirdiyi işlər, qarşılaşdığı maneələr, çətinliklər, müşküllər, ağır problemlər, uğurlar, nəzərdə tutduğu tədbirlər barədə sənədlərinə xəbərlərə, məqalələrə və digər yazılara yer vermişdi. Bu səbəbdən "Azərbaycan" qəzeti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tədqiqatçıları üçün əvəzsiz mənbəyə çevrilmişdi.

1980-ci illərin sonlarında Sovet İttifaqı süquta doğru gedirdi. Sovet hökuməti zəiflədikcə, çökdükcə və milli özünüdərk gücləndikcə araşdırıcıların arxivlərin qaranlıq küncələrində qalmış tarixi materialları daha çox araşdırmaq imkanları yaranırdı. Azərbaycanda XX əsrin əvvəllərindən Aprel işğalnadək nəşr edilmiş və məlum səbəblərdən tədqiqatdan kənar qalmış mətbu orqanlarımız tədqiq olunmağa başladı. Lakin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ən etibarlı yol yoldaşı olmuş, onun varlığına, hakimiyyətinin möhkəmlənməsinə çox qüdrətli bir silahla - SÖZlə xidmət

göstərmiş "Azərbaycan" qəzeti bundan sonra da geniş və əhatəli tədqiq və təhlil olunmadı.

1990-cı illərdə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının (AMEA) Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun (indiki Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu) əməkdaşı Aybəniz Əliyeva (Kəngərli) "Azərbaycan" (1918-1920) qəzetində ədəbiyyat məsələləri" adlı dissertasiya yazdı. Müəllif bu qəzetdə dərc olunmuş poeziya, ədəbi tənqid nümunələrini araşdırmışdı. O vaxta qədər "Azərbaycan" qəzetində ədəbiyyat məsələləri ayrıca araşdırma obyektinə olmamışdı.

Şübhəsiz ki, həmin dissertasiya işi "Azərbaycan" qəzetində ədəbiyyat məsələlərinin ilk dəfə sistemli elmi tədqiqatla cəlb edilməsi baxımından təqdirəlayiqdir. 2002-ci ildə Aybəniz Əliyevanın (Kəngərli) "Azərbaycan" (1918-1920) qəzetində ədəbiyyat məsələləri" adlı monoqrafiyası işıq üzü gördü. Müəllif 1918-1920-ci illərin ədəbiyyatı və mətbuatı haqqında təsəvvür yaratmaq üçün öləri şəkildə "Azərbaycan" qəzetinin materiallarına müraciət edilsə də, belə müraciətin çox vaxt birtərəfli səciyyə daşdığı qeyd etdi. Aybəniz Əliyeva (Kəngərli) yazırdı: "Sovet dövründə bəzi tədqiqatçılarda "Azərbaycan" qəzetinin materiallarına istinad edilmişdi. Akademik K.Talibzadənin Abbas Səhhət, Məhəmməd Hadi, Seyid Hüseynlə, XX əsrin öyrənilməsi ilə bağlı tədqiqatlarında, Ə.Mirəhmədovun Məhəmməd Hadi ilə bağlı araşdırmalarında "Azərbaycan" qəzetinin materiallarına müraciət edilmişdir".

Sonrakı illərdə də "Azərbaycan" qəzetinin dərinəndə araşdırılması, tədqiq və təhlil olunması ləngidi. Bu mətbu orqanın geniş tədqiqatla cəlb edilməməsi həm də onun səhifələrində yazıları dərc olunmuş istedadlı qələm adamlarının - publisistlərin, yazıçıların, şairlərin yaradıcılığının əhatəli şəkildə araşdırılmasına imkan vermədi.

Nəzərə alaq ki, o dövrdə Azərbaycanın ictimai-siyasi, mədəni həyatında müstəsna xidmətlər göstərən görkəmli şəxsiyyətlərin çoxunun "Azərbaycan" qəzetinin nəşrində böyük rol, əməyi olub. Ceyhun bəy Hacıbəyli, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Xəlil İbrahim qəzetin Azərbaycan dilində, Şəfi bəy Rüstəmbəyli isə rus dilində buraxılışının redaktorları idilər. "Azərbaycan" qəzetinin səhifələrində Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Məhəmməd Hadi, Əhməd Cavad, Mirzə Bala Məmmədzadə, Yusif Vəzir Çəmənçəminli, Abdulla Şaiq, Seyid Hüseyn, Fərhad Ağazadə və başqalarının yazılarına tez-tez yer verirdi. Onların həmin qəzetdə Azərbaycan

tarixi, siyasi vəziyyəti, iqtisadiyyatı, maarif və mədəniyyəti, eləcə də digər mövzularda bir-birindən maraqlı, aktual məqalələri dərc olunurdu.

"Azərbaycan" qəzeti 1918-ci ildə yenidən Azərbaycan xalqının ən böyük bəlasına çevrilmiş erməni daşnaklarının alovlandığı milli münəqişələrdən, törətdikləri faciələrdən yazırdı. Qəzetdə dərc olunmuş ayrı-ayrı müəlliflərin yazılarında qəddar, təcavüzkar ermənilərin Bakıda, Qarabagda, İrəvanda, Naxçıvanda, Zəngəzurda, Qubada, Şamaxıda və Azərbaycanın digər ərazilərində soydaşlarımıza qarşı həyata keçirdikləri qırğınlardan, soyqırımlarından, ümumiyyətlə, işğalçıların xalqımızın məhvinə yönələn siyasətinin mahiyyətindən, xalqımızın mübarizəsindən, gənc Cümhuriyyət dövlətinin vəzifələrindən, gördüyü və görməli olduğu işlərdən söz açılırdı.

"Azərbaycan" dövlətin rəsmi qəzeti idi. Cümhuriyyət hökumətinin sənədləri, qərarları bu mətbu orqanda dərc edilirdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlamentinin 1918-ci il dekabrın 7-də Hacı Zeynalabdin Tağıyevin Nikolayev küçəsində yerləşən keçmiş Qızlar Məktəbinin binasında (indiki Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun yerləşdiyi bina) təntənəli açılışı gündən başlayaraq bütün fəaliyyəti, parlament üzvlərinin çıxışları, müzakirələri "Azərbaycan"da işıqlandırıldı. Görkəmli mətbuat tədqiqatçısı, professor Şirməmməd Hüseynov tərəfindən həmin materiallar ərəb qrafikasından transliterasiya edilərək çap olundu. "Azərbaycan" qəzetində parlament hesabatları və şərhlər" adlı üç cildəndən ibarət olan nəşr Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrünün öyrənilməsində tarixi bir mənbə kimi əhəmiyyətlidir.

Ömrünün 70 ilindən çoxunu milli mətbuatımızın araşdırılmasına sərf edən Şirməmməd Hüseynov hələ sovet hakimiyyəti illərində ərəb qrafikası ilə yazılmış, uzun illər tədqiqatçıların gözləyən bir sıra materialları arxivlərdən gün işığına çıxarırdı. Milli mətbuatımızın nümunələrini, tarixi sənədləri araşdıran tədqiqatçı əsl həqiqətləri geniş oxucu auditoriyasına çatdırmağa səy göstərirdi. Şirməmməd Hüseynov Azərbaycanda milli mətbuatın bünövrəsini qoyan, "Əkinçi" qəzetinin redaktoru Həsən bəy Zərdəbi, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Mirzə Bala Məmmədzadə və başqalarının oxuculara az məlum olan, bəziləri məxfi saxlanılan əsərlərini üzə çıxardı.

Tədqiqatçı alimin Azərbaycanın istiqlalına xidmət etmiş Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Üzeyir bəy Hacıbəyli kimi böyük şəxsiyyətlərin, milli mücahidlərin əsərlərini nəşrə hazırlaması "Azərbaycan" qəzetinin tədqiqatçı baxımından da olduqca dəyərlidir.

Azərbaycan XX əsrin sonlarında yenidən müstəqilliyinə qovuşduqdan sonra da araşdırmalarını böyük ruh yüksəkliyi və peşəkarlıqla davam et-

dirən Şirməmməd Hüseynovun "Üzeyir Hacıbəyli. Nəşrlərdə kənar qoyulmuş mətbu əsərləri" (iki cildə), "Məhəmməd Əmin Rəsulzadə. Əsərləri" (beş cildə), "Azərbaycan" qəzetində parlament hesabatları və şərhlər" (üç cildə) və başqa kitabları bu qəzetin araşdırıcıları, Azərbaycan mətbuatı tarixini öyrənənlər və ümumiyyətlə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrünün tədqiqatçıları üçün gərəklidir.

Qeyd edək ki, Azərbaycan xalqı üçün olduqca məsuliyyətli bir dövrdə nəşr olunmuş bu qəzet və onun ayrı-ayrı fədakar yazarları haqqında başqa araşdırıcılar da bir sıra məqalələr yazıblar. Filologiya elmləri doktorları, professorlar Şamil Vəliyevin ("Taleyimizin aynası"), Alxan Bayramoğlunun (Müstəqilliyin sevinci dolu tərənnümü", "Azərbaycan" elm və təhsil tərəfdarı idi", "M.Hadi "Azərbaycan" qəzeti səhifələrində"), Asif Rüstəminin ("Azərbaycan" qəzetinin Gəncə dövrü", "Azərbaycan" qəzetinin Bakıya köçməsi"), Nizaməddin Şəmsizadənin ("Azərbaycançılıq tribunası") və başqalarının məqalələrində bu mətbu orqanın fəaliyyəti, ayrı-ayrı yazarları barədə məlumat verilib. "Azərbaycan" qəzeti və qəzetin ilk redaktorları barədə "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası"nda da geniş məqalələrə yer ayrılıb.

Qeyd etdiyimiz kimi, "Azərbaycan" qəzeti tariximizin müəyyən dövrünü öyrənmək baxımından mötəbər mənbədir. Qəzetin Gəncə və Bakı dövründə işıq üzü görmüş saylarında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin "İstiqlal Bəyannaməsi", Bakının Qafqaz İslam Ordusu tərəfindən azad edilməsi, Cümhuriyyət parlamentinin işə başlaması və fəaliyyəti, Bakı Dövlət Universitetinin yaradılması, dövlət müstəqilliyinin ildönümünün qeyd olunması, 1920-ci ilin aprelinde hakimiyyətin bolşeviklərə təhvil verilməsinin zəruriliyi və digər məsələlər əksini tapıb.

Təqdirəlayiqdir ki, tariximizə şanlı səhifələr yazmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ən etibarlı və dəqiq mənbələrindən, mətbuat orqanlarımızın ən dəyərli nümunələrindən biri olan "Azərbaycan" qəzetinin (1918-1920) tam külliyyatının ADA Universitetinin təşəbbüsü və dəstəyi ilə ərəb qrafikalı əlifbadan latın qrafikalı müasir Azərbaycan əlifbasına köçürülərək, lüğət, izahlar, şərhlər və adlar göstəricisi əlavə edilməklə nəşrinə başlanılıb. Bu, ilk dörd nömrəsi Gəncədə, sonrakı nömrələri Bakıda nəşr edilən, 15 sentyabr 1918 - 27 aprel 1920-ci tarixləri arasında 443 nömrəsi çapdan çıxmış "Azərbaycan" qəzeti kimi mühüm bir nəşri müasir oxucu üçün əlçatan edir. "1918-1920-ci illərdə nəşr olunmuş "Azərbaycan" qəzetinin tam külliyyatı" 20 cildə oxuculara təqdim olunacaq. Kitabın VII cildi artıq işıq üzü görüb.

*Zöhrə FƏRƏCOVA,
"Azərbaycan"*